

ГЕНДЕРНІ ВІДМІННОСТІ МАНІПУЛЯТИВНОЇ ПОВЕДІНКИ СТУДЕНТІВ

У статті розглянуто питання, пов'язані з вивченням комплексних, багаторівневих соціально-психологічних феноменів, як макіавеллізм і маніпуляція, та їх гендерних особливостей. Представлені результати емпіричного дослідження гендерних відмінностей маніпулятивної поведінки студентів. Отримані результати свідчать про те, що юнаки та дівчата позитивно ставляться до можливості маніпуляції в поведінці, володіють однаково високим рівнем макіавеллізму. Гендерні відмінності полягають в переважних сферах маніпулятивного впливу: маніпулятивна поведінка юнаків реалізується в професійній та економічній сферах, дівчат – в родині і стосунках з друзями.

Ключові слова: здатність до маніпулятивної поведінки, схильність до маніпуляції, макіавеллізм, гендерні розбіжності.

В статье рассмотрены вопросы, связанные с изучением комплексных, разноуровневых социально-психологических феноменов таких как макиавеллизм и манипуляция, и их гендерных особенностей. Представлены результаты эмпирического исследования гендерных различий манипулятивного поведения студентов. Полученные результаты свидетельствуют о том, что юноши и девушки положительно относятся к возможности манипуляции в поведении, обладают одинаково высоким уровнем макиавеллизма. Гендерные различия состоят в преимущественных сферах манипулятивного воздействия: манипулятивное поведение юношей реализуется в профессиональной сфере, девушек – в семье и отношениях с друзьями.

Ключевые слова: склонность к манипулированию, подверженность манипуляции, макиавеллизм, гендерные различия.

Поширення маніпуляції в сучасному житті, неминучий інтерес психологів до питань, пов'язаних з її проявом, спонукальними мотивами, механізмами і засобами здійснення, а також традиція ігнорування або тільки часткового врахування віку, статі та гендера призвела до суттєвих суперечностей у результатах різних дослідників. Так, в психологічних дослідженнях, присвячених проблемам маніпулювання, можна виділити напрямок, в рамках якого даний феномен розглядається як процес прихованого впливу, підбурення, управління, взаємодії, тиску, підпорядкування, духовного панування, рефлексивного управління, життєвої стратегії; як вид, форма, рівень, стиль,

спрямованість спілкування (Ф.Зімбардо, Е.Аронсон, Е.Берн, Й.Хейзінги, Я.Стюарт, В.Джойнс, Т.Кейлер, Т.Харріс, Д.Карнегі, Д.Бьюджінталь, В.Лефевр, А.Хараш, Е.Шостром, Г.Ковальов, Л.Петровська, С.Кара-Мурза, Є.Доценко, Г.Грачов, І.Мельник, Г.Добрович, О.Бодальов, Ю.Крижанська, В.Знаков, Є.Сидоренко, С.Братченко, Л.Рюмшина, Є.Чечельницька, С.Беденко та ін); виділяються різні види маніпулювання (доброчесне, корисливе, благородне, усвідомлене, неусвідомлене, гедоністичне та ін.); описуються прийоми, тактики, техніки маніпулювання і способи захисту від них (Р.Чалдіні, Д.Бусс, В.Шейнов, М.Капранова та ін.).

У рамках іншого напрямку вивчається схильність до маніпулювання. Для позначення схильності до маніпулювання психологами використовуються такі терміни, як «макіавеллізм», «стратогемність», «маніпулятивність», «функціональність», «прихована агресивність», «домінантність» та ін. Схильність до маніпулювання, на думку психологів (Г.Грачов, І.Мельник, Є.Доценко, В.Знаков, Е.Шостром та ін), є однією з характерних особливостей сучасної людини, що прагне до успішної самореалізації в жорстких умовах динамічного суспільства. Схильність до маніпулювання проявляється в прагненні до одержання особистої вигоди за допомогою ледве вловимих або нефізично агресивних способів, таких, як лестощі, обман, підкуп або залякування [4]; в особистісних установках, переконаності в тому, що іншими людьми можна і потрібно маніпулювати (В.Знаков; R.Christie, F.Geis та ін) [7; 8]. Для осіб, схильних до маніпулювання, інша людина не є цінністю, індивідуальністю, вона сприймається як «рід», «об'єкт», «засіб» для досягнення поставленої мети (Е.Шостром, К.Абульханова, О.Бодальов, С.Братченко, Л.Рюмшина, В.Знаков і ін) [8]. Такий тип відносин негативно впливає на формування міжособистісних відносин, організацію спільної діяльності, порушує взаєморозуміння між людьми, є причиною конфліктних ситуацій. Інша, дуже важлива, але недостатньо вивчена проблема міжособистісної взаємодії пов'язана з тим, що учасниками різних ситуацій ділового, інтимно-особистісного спілкування і т. п. є представники як чоловічої, так і жіночої статі. Можна виділити цілий ряд досліджень, присвячених вивченню відмінностей у психології чоловіків і жінок (О.Бодальов, Д.Воронцов, Г.Айзенк, Д.Тсаліріс, М.Буонафіна, Т.Гелбрей, Н.Стефенсон, А.Ескілсон, М. Уіллі, С.Кросс, Л.Медсон, Д.Бусс та ін) [2; 9]. В цих дослідженнях показано, що чоловіки, порівняно з жінками, більш активні, домінують, схильні до ділової взаємодії, тоді як жінки більш емо-

ційні і схильні до інтимно-особового спілкування, що не може не створювати труднощі в міжособистісній взаємодії. Разом з тим, як вважає В.В. Знаков, залишається ще багато невирішених питань, пов'язаних з вивченням гендерних відмінностей в міжособистісній взаємодії. Він відзначає, що в гендерних дослідженнях необхідно розглядати відмінності за досліджуваною ознакою не тільки при розподілі випробовуваних на групи за статевою ознакою, але і враховувати рольові позиції, які вони займають незалежно від біологічної статі (фемінність, мускулінність, андрогінність) [8]. Аналіз досліджень (В.Гіббс; І.Андреу; Д.Рікс; І.Торренс, Д.Раубурн; Ф.Гейз, Р.Крісті; М.Мерілл; В.Іган, С.Ангус; С.Мур, Б.Катц і ін; Б.Новгородов; В.Знаков, А.Русліна та ін), присвячених вивченню гендерних відмінностей в схильності до маніпулювання, показав суперечливість отриманих результатів. Слід також зауважити, що гендерні дослідження схильності до маніпулювання, де відбивався б аспект, пов'язаний з рольовими позиціями випробовуваних (фемінність, мускулінність), поодинокі (Ю.Менджерицька, В.Знаков).

Серед гендерних досліджень схильності до маніпулювання велика частина стосується дитячого віку (І.Андреу; Д.Брагінський; І.О'Конор, С.Сімс; Р.Краут, Д.Прайс; Б.Ріпохолі, В.Слаугер; С.Нахамі; Д.Рікс та ін.). Дослідження, в яких піддослідними були б студенти, проводилися в основному зарубіжними психологами наприкінці минулого століття (Р.Крісті, Ф.Гейс (1973); М.Мерілл, Л.Лаукс (1993), С.Мур, Б.Катц, Д.Холдер (1995); Д.Рауборн (1996; 2003); Е.Маккобі, К.Жаклін (1978)). Проблема маніпулятивних взаємин особливого значення набуває в юнацькому віці, коли відбувається соціальне та професійне самовизначення особистості, стрімкий розвиток самосвідомості, формування духовних якостей і суспільно значущої поведінки. З одного боку, самолюбство, схильність до різких змін настрою, довірливість до інших, а також незавершеність становлення системи ціннісних орієнтацій роблять юнаків і дівчат вразливими об'єктами у маніпулятивних міжособистісних стосунках. З другого – оволодіння багатьма прийомами маніпулювання, завдяки інтеріоризації сучасних соціальних форм поведінки, поєднуючись з недостатньою комунікативною компетентністю та браком знань про альтернативні типи ефективних міжособистісних стосунків, підводить юнацтво до маніпулятивних взаємин в якості суб'єктів.

Саме в студентському віці проблеми спілкування, взаєморозуміння, самовизначення стають особливо актуальними: в цей період відбувається оволодіння повним комплексом соціальних

ролей дорослої людини (громадянських, професійних і ін.), з цим періодом пов'язаний початок «економічної» активності, створення власної сім'ї. Схильність до маніпулювання може бути вельми негативним чинником, що впливає на успіх у вирішенні юнаками і дівчатами життєво важливих завдань (пошук близького друга, вибір супутника життя, оволодіння професією і т. п.).

Поняття «гендер» у сучасній соціальній психології інтерпретується як соціально-психологічний конструкт, що впливає на емоційні, когнітивні і поведінкові компоненти особистості. Гендер трактується з точки зору статі як продукт, культури і розуміється як психологічна стать людини. Гендерна психологія базується на теоретичних розробках про міжстатеві стосунки, представлених у працях класиків психологічної науки: А.Адлера, К.Хорні, З.Фрейда, К.Юнга; на дослідженнях у сфері міжстатевих відмінностей: В.Абраменкова, І.Трошева, К. Жаклін, Є.Ільїна, В.Кагана, І.Кона, Т.Репіної, Г.Турецької, Дж.Хайд, Т.Юферева; на роботах соціальних психологів, присвячених проблемам міжособистісного спілкування, міжгрупової взаємодії, психології великих груп: В.Агеєва, Г.Андреєвої, О.Бодальова, Г.Дилигенського, А.Карпова, Н.Клюєвої, С.Московічі, В.Новікова, А.Тешфелл. Великий внесок у вивчення гендерної психології за кордоном внесли вчені: Р.Ангер, С.Бем, Ш.Берн, К.Гілліган, Е.Маккобі, М.Хорнер та ін; в Росії – Т.Бендас, Л.Головей, М.Дворяшїна, М.Кашапов, І.Клеціна, В.Козлов, І.Кон, В.Кунїцина, В.Лабунська, Н.Фетїскін та ін. Всі звичні поведінкові реакції людини, його емоційні і когнітивні характеристики тісно пов'язані з гендерною ідентичністю. У гендерній психології змістовні складові психологічного статі розкриваються через поняття маскуліність, фемініність та андрогінність. Найбільш адаптованою до вимог сучасного суспільства є особистість з андрогінною гендерною ідентичністю, яка поєднує в собі як чоловічі, так і жіночі психологічні риси, і гнучко застосовує їх у відповідних соціальних ситуаціях. Вивчення маніпулятивної поведінки з позиції гендерного підходу дозволяє розглядати особливості соціальних взаємодій студентів з урахуванням соціокультурного розуміння гендерних ролей.

Студентський вік є сензитивним періодом для розвитку основних соціогенних потенцій людини. У процесі здобуття вищої освіти відбувається розвиток всіх рівнів психіки студента, від формування складу мислення, що характеризує професійну спрямованість особистості, і до вищого ступеня розвитку психіки – соціального інтелекту. Студентські роки – один із найваж-

лівіших періодів у житті людини, коли вона вже частково звільняється від батьківської опіки і стоїть на кордоні самостійного життя. Ті вміння і навички соціальної взаємодії, які набуває людина в студентські роки, забезпечують роботу адаптаційних механізмів упродовж усього життя. У зв'язку з цим розглянута нами проблема є актуальною, і метою даної статті є вивчення гендерних відмінностей в маніпулятивній поведінці студентів.

Означена мета була конкретизована у наступних завданнях: 1) дослідити сформованість у студентів уявлення по маніпуляцію та з'ясувати їх ставлення до цього явища; 2) визначити гендерні особливості у сприйнятті маніпуляцій та схильності студентів до макіавеллізму та маніпулятивної поведінки.

Досліджувану вибірку склали студенти м. Донецька у віці від 18 до 22 років. Всього 258 осіб, з них 113 юнаків і 145 дівчат.

Для досягнення поставленої мети було використано анкети та методика вимірювання рівня макіавеллізму особистості (МАК-ШКАЛА) (методика розроблена Р.Крісті та Ф.Гейсом, 1970 р.). Статистична обробка результатів дослідження здійснювалася за допомогою методів описової статистики та використання t-критерію Стьюдента.

Результати проведеного опитування свідчать про те, що студенти, які склали досліджувану вибірку, в цілому позитивно ставляться до маніпуляцій та маніпулятивної поведінки (позитивну оцінку надали 65 % опитуваних), негативну оцінку цьому явищу надали 20 % студентів, інші – вказують, що правильно оцінити маніпуляцію можна тільки виходячи з оцінки отриманої вигоди (але позитивне ставлення до маніпуляції в таких відповідях зберігається). При цьому оцінки дівчат і юнаків з цього питання практично не різняться. Немає розбіжностей і в уявленнях студентів про гендерні особливості об'єкта маніпулювання. Згідно отриманих результатів, студенти вважають, що до маніпулятивних впливів можуть бути схильні як чоловіки, так і жінки. Половина опитуваних (51% юнаків і 58 % дівчат) вказали, що більшою мірою жінки піддаються впливу маніпуляції, інша частина – навпаки.

Мають певні гендерні розбіжності оцінки власної здатності маніпулювати людьми та схильності до маніпулятивного впливу. Так, серед опитуваних юнаків 57% вказали, що вони здатні маніпулювати людьми, а серед дівчат ця частка склала 60 %. Були визначені розбіжності і в мотивації власної маніпулятивної поведінки. Так, чоловіки серед пояснень мети маніпулювання вказують такі характеристики взаємодії, як домінування, лідерство, влада, боротьба (серед відповідей найчастіше зустрічаються такі

пояснення: «перемагає найсильніший», «хто сильніший, той і маніпулює», «маніпуляція забезпечує субординацію»). Дівчата пояснюють необхідність власних маніпулятивних дій з позицій отриманого результату та особливостей спілкування (наприклад, «маніпуляцію використовую для власної користі, для досягнення потрібного результату», «тому що так роблять інші», «в нашому суспільстві маніпуляція є невід'ємною частиною спілкування»).

Уявлення про маніпуляцію відрізняються не тільки за критерієм оцінки цього явища. Дівчата і юнаки по-різному оцінюють сфери, де може здійснюватися маніпуляція. Більшість юнаків (68%) вказують, що маніпулятивна поведінка має місце в таких сферах як бізнес, професійна взаємодія, дівчата відзначають, що частіше за все маніпуляції здійснюються в сімейних стосунках (41%), при спілкуванні з друзями (23%), маніпуляції в професійному спілкуванні посідають в цій групі лише третє місце (36%). Тобто можна констатувати, що спрямованість маніпулятивних дій у представників різних гендерних груп різна: в юнаків – досягнення домінування і переваги в професійній галузі, у дівчат – організація спілкування, досягнення мети в сфері стосунків.

За результатами проведеного опитування, були зафіксовані і відмінності в оцінці представниками різних гендерних груп власної схильності до впливу маніпуляції. Юнаки оцінюють себе як схильних до маніпулятивних впливів у 66% випадків і тільки 34% опитуваних вказали, що вони не є об'єктами маніпулювання. У дівчат цей розподіл інший: тільки 41% студенток вказали, що вони вважають себе мішенню для маніпулювання, а 59% заперечують можливість маніпулювання ними іншою людиною.

Дослідники, що займаються вивченням макіавеллізму, як правило, приходять до висновку, що макіавеллізм слід розглядати як кількісну характеристику і кожна людина здатна до маніпулятивної поведінки, але деякі до неї більш схильні і здатні, ніж інші. Проста інтерпретація результатів балів Мак-шкали показує міру, якою респонденти вважають, що люди, в основному, є «маніпульованими» і що міжособистісна маніпуляція можлива. Д.Катунін [10] підкреслює, що маніпуляція і макіавеллізм – це поняття, що перекривають один одного, але не тотожні. Макіавеллівська маніпуляція ніколи не має на меті впливати на когось, щоб щось або якимось його змінити. Її основна мета – отримати те, що потрібно, а інша людина виступає або засобом для досягнення цілі, або перешкодою. Чим більше виражена міра макіавеллізму особистості, тим менше її цікавлять люди самі по собі, незважаючи на те, яке враження вона складає в оточуючих.

Використовуючи Мак-шкалу Р.Крісті та Ф.Гейса, в ході проведеного дослідження нами було визначено, що у загальній виборці студентів переважна більшість демонструють високий рівень макіавеллізму особистості (87,8%). Порівняння результатів за групами дає подібні результати. В групі юнаків високий рівень здатності до маніпулювання демонструють 88,5% опитуваних, низький – 11,5%. У групі дівчат відсоток студентів з високим рівнем макіавеллізму трохи нижчий – 87,4%, низький рівень демонструють 12,6% студенток. При порівнянні середніх результатів за даною методикою в двох гендерних групах достовірних розбіжностей визначено не було. За отриманими результатами можна констатувати наступне: по-перше, під час навчання у вищому навчальному закладі студенти демонструють достатньо високий рівень схильності до маніпулятивної поведінки; по-друге, не виявлено достовірних розбіжностей між рівнем макіавеллізму особистості залежно від статі опитуваних.

Маніпулятивне ставлення до світу, відповідно до літературних даних, може служити як захисною, так і адаптаційною стратегією. Зростання рівня макіавеллізму відзначається в ті періоди життєвого шляху людини, які відповідно можуть бути охарактеризовані як кризові. Отримані значні результати вираженості макіавеллістичності в студентів можна пояснити особливим віковим періодом, що супроводжується активним становлення світогляду, моральної системи цінностей, вибором репертуару взаємин, самовизначенням, активним розвитком комунікативних умінь, встановленням незалежності, проходженням кризи самоідентичності. Вибір нових форм взаємодії з суспільством обумовлює вибір студентом маніпулятивних форм поведінки для досягнення означеної мети.

Проведене теоретичне та емпіричне вивчення проблеми гендерних відмінностей у маніпулятивній поведінці студентів дозволяє зробити такі висновки.

Маніпулювання, в його традиційному вираженні, і макіавеллізм є поняттями, які багато в чому перекривають один одного, але не є тотожними, оскільки існує ряд ознак, які розрізняють ці два феномени психології. Маніпуляція в її усталеному розумінні прагне залишитися прихованим актом, принаймні, щодо намірів, які спонукають іншого діяти в інтересах маніпулятора, і може проводитися з позиції слабкості і бути іноді навіть неусвідомлюваною тим, хто ініціює і здійснює акт маніпуляції. Навпаки, макіавеллівське маніпулювання – це завжди акт свідомий, не приховуваний, здійснюваний з позиції сили. Інший в ньому

присутній тільки опосередковано через розподіл винагороди, оскільки для макіавелліста не людина є метою маніпуляції, а сам приз. Макіавеллівська маніпуляція ніколи не має на меті на когось впливати, її мета – отримати те, що потрібно. У цьому випадку, інший виступає не об'єктом впливу, а засобом чи перешкодою. Макіавеллістичність особистості реалізується в маніпулюванні іншими, можливо навіть не завдяки спеціальним намірам людини з високим рівнем макіавеллізму використовувати інших, а, в першу чергу, завдяки готовності людини з низьким рівнем макіавеллізму бути використовуваним, який під час емоційного залучення довіряє і співчуває, може виступати, якщо не ініціатором, то провокатором маніпуляції.

Аналіз літератури, присвяченої гендерній проблематиці, показав, що поняття «гендер» у сучасній соціальній психології інтерпретується як соціально-психологічний конструкт, що впливає на емоційні, когнітивні та поведінкові компоненти особистості. Чоловіки майже всіх вікових груп демонструють більшу схильність до маніпулятивної поведінки, ніж жінки.

Здатність до маніпуляції розглядається окремими авторами як елемент захисної поведінки та соціально-психологічної адаптації особистості. Оскільки з позицій гендерної психології більш адаптованою до вимог сучасного суспільства є особистість з андрогінною гендерною ідентичністю, яка поєднує в собі як чоловічі, так і жіночі психологічні риси, і гнучко застосовує їх у відповідних соціальних ситуаціях, можна припустити, що найбільш здатною до маніпуляції буде саме така людина.

Результати емпіричного дослідження маніпулятивної поведінки студентів свідчать про наступне: більшість студентів позитивно оцінюють маніпуляції, часто використовують такий метод впливу на оточуючих, мають високий рівень макіавеллізму особистості. Гендерних відмінностей в рівні макіавеллізму особистості виявлено не було. Активне застосування маніпуляції студентами може бути пов'язане як з віковими особливостями, активним розвитком комунікативних умінь, кризою самоідентичності, так і з соціально-психологічною адаптацією під час професійного становлення.

Мають місце гендерні розбіжності в оцінці студентами мотивів і сфери використання маніпулятивної поведінки. Юнаки вважають маніпуляції необхідними в професійній діяльності, економічній сфері, пояснюють таку поведінку з позицій домінування, прагнення до перемоги, зверхності, сили, активності, що є характеристиками маскулінного типу поведінки. Дівчата вважають, що маніпуляції більшою мірою поширені в сім'ї та

стосунках між друзями, пояснюють необхідність здійснення маніпуляцій з позицій міжособистісної взаємодії, досягнення певної мети або отримання необхідної інформації, маніпулятивні впливи мають більшу кількість оцінних суджень. Організація поведінки, яка спрямована на міжособистісні контакти, оцінюється через призму емоційності, притаманна фемінінному типу особистості.

Зважаючи на високу готовність до здійснення маніпулятивної поведінки, більша частина студентів заперечують власну схильність до маніпулятивних впливів з боку інших осіб, що може пояснюватися недостатнім розумінням сутності маніпулятивної поведінки, низькою критичністю та недосконалою саморегуляцією.

Вивчення уявлень студентів про маніпулятивну поведінку може бути корисним при виробленні певної системи мотивації, оскільки люди з різним рівнем здатності до маніпуляції можуть по-різному сприймати мотиваційні стимули. Питання, пов'язані з вивченням таких складних, комплексних, багаторівневих соціально-психологічних феноменів, як макіавеллізм і маніпуляція, а також їх гендерних особливостей, можуть знайти своє застосування у всіх сферах людського життя, де вивчається поведінка індивідів, груп і організацій, а також в процесах соціального управління.

Список використаних джерел

1. Агеев В.С. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов / В.С. Агеев // Вопросы психологии. – 1987. – № 2. – С. 152-158.
2. Бендас Т.В. Гендерная психология лидерства: Монография / Т.В. Бендас. – Оренбург: ИПК ОГУ, 2000.
3. Бодалев А.А. Личность и общение / А.А. Бодалев. – М., 1983. – 272 с.
4. Доценко Е.Л. Психология манипуляции / Е.Л. Доценко. – М.: МГУ, 1996. – 344 с.
5. Доценко Е.Л. Психологическое определение манипуляции / Е.Л. Доценко // Психологический журнал. – 1993. – т.14, №4 – С. 132.
6. Знаков В.В. Макиавеллизм, манипулятивное поведение и взаимопонимание в межличностном общении / В.В. Знаков // Вопросы психологии. – № 6. – 2002. – С. 45-54.
7. Знаков В.В. Половые, гендерные и личностные различия / В.В. Знаков // Психологический журнал. – 2004. – Том 25, №1. – С.41 -51.

8. Знаков В.В. Макиавеллизм: психологическое свойство личности и методика его исследования / В.В.Знаков // Психологический журнал. – 2000. – Том 21. – №5. – С. 16-22.
9. Клецина И.С., Психология тендерных отношений / И.С.Клецина. – СПб.: Алетейя, 2004. – 404 с.
10. Катунин Д.Б. Половозрастные и гендерные особенности тенденции к манипулятивному поведению / Д.Б.Катунин: Автореф. дис. канд. психол. наук. – СПб., 2006. – 24 с.
11. Прокоф'єва О.О. Класифікація учасників маніпулятивних міжособистісних стосунків у юнацькому віці / О.О.Прокоф'єва // Проблеми загальної та педагогічної психології: зб. наук. праць Інституту психології ім.Г.С.Костюка / За ред. С.Д. Максименка. – К.: Гнозис, 2010. – Т. XII. – Част. 2. – С. 229-240.
12. Руслина А.О. Возрастные, половые и профессиональные различия в понимании манипуляции / А.О. Руслина: Автореф. дис. ...канд. психол. наук. – М., 2008. – 24 с.
13. Ходырева Н.В. Понятие «гендер» в психологии / Н.В.Ходырева // Ананьевские чтения 97: Тезисы научно-практической конференции. – СПб.: СПбГУ, 1997. – Гл. 5.

The results of empirical research of gender distinctions of manipulative behavior of students are presented in the article. The received results testify that young men and girls have a positive attitude towards possibility of manipulation in behavior and have equally high level of a makiavellism. Gender distinctions are in primary spheres of manipulative influence, thus: the manipulative behavior of young men is realized in the professional and economic sphere and the manipulative behavior of young girls is realized in the family and in the relations with friends.

Gender distinctions in students` motivation of own manipulative behavior is revealed. Men use manipulative behavior for achievement of domination, leadership, the power, a victory; and girls use it for achievement of useful result or implementation of rules of communication.

Due to results of research authors come to the following conclusions: first, during studying in a higher educational institution students show rather high level of tendency to manipulative behavior; secondly, it isn't revealed reliable distinctions between level of a makiavellism of the personality depending on a gender of the interrogated. Active application of manipulation by students can be connected as with age features, active development of communicative abilities, self-identity crisis, and with social and psychological adaptation during professional formation.

Keywords: tendency to a manipulation, susceptibility of manipulation, makiavellism, gender distinctions.

Отримано: 11.01.2013 р.